

LA SURVIVANCE DE MICHELET

HISTORIOGRAPHIE ET POLITIQUE EN FRANCE DEPUIS 1870

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

ter verkrijging van de graad van doctor
aan de Universiteit van Amsterdam
op gezag van de Rector Magnificus
prof. dr. ir. K.I.J. Maex

ten overstaan van een door het College voor Promoties ingestelde commissie,
in het openbaar te verdedigen in de Aula der Universiteit
op vrijdag 23 december 2016, te 11.00 uur

door

Camille Maria Helena Gerarda Creijghton

geboren te Nijmegen

Samenvatting

Het nacheben van Michelet. Historiografie en politiek in Frankrijk vanaf 1870

Op 13 juli 1898 was het Panthéon in Parijs het decor van de officiële nationale herdenking van de honderdste geboortedag van de Franse historicus Jules Michelet (1798-1874). Anderhalve week later volgde het openbare deel van de feestelijkheden: een historische optocht en een indrukwekkend muzikaal spektakel. Met dit eeuwfeest bereikte de status van Michelet als canonieke nationale historicus een hoogtepunt. Ruim een eeuw later is Michelet nog steeds in het Franse collectieve geheugen aanwezig. Nog in 2008 verscheen een nieuwe integrale uitgave van zijn zeventiendelige *Histoire de France* in pocketeditie en politici van nagenoeg alle politieke stromingen laten weleens zijn naam vallen in hun toespraken. Voor Franse historici blijft hij ondertussen een klassieke auteur, zelfs al kan zijn werk niet meer als maatstaf gelden. Dit onderzoek gaat over de canonisering van Michelet in het Franse collectieve geheugen. Daarmee geeft het tevens inzicht in de rol die de nationale geschiedenis sinds de negentiende eeuw speelt in de Franse politieke cultuur en de dynamiek tussen professionele geschiedschrijving en het publieke gebruik van geschiedenis.

Hoe komt het dat een historicus uit de negentiende eeuw zo'n prominente plaats heeft gekregen in het collectieve geheugen dat zijn visies op de nationale geschiedenis nog steeds van invloed zijn? Waarom, op welke manieren en ten behoeve van welke doelen hebben verschillende groepen en personen zich Michelets werk toegeëigend? Welke verwickelingen heeft zijn 'intellectuele' of 'symbolische erfenis' ondergaan? In dit proefschrift wordt het nacheben van Michelet onderzocht in de Franse geschiedschrijving en politieke cultuur, waarbij vooral gekeken wordt naar de momenten waarop deze twee domeinen in elkaar grijpen. In een eerste, inleidend hoofdstuk wordt het leven en werk van Michelet zelf besproken, met de nadruk op hoe hij zijn eigen imago vormgaf en

welke herinnering hij zijn intellectuele erfgenamen naliet. Vertrekpunt voor het eigenlijke onderzoek zijn de jaren 1870, toen Michelet zelf overleed, de Derde Franse Republiek zich vestigde en de geschiedbeoefening zich ontwikkelde tot een academische discipline. Het strekt zich chronologisch uit tot circa de jaren '70 van de twintigste eeuw, waarin de receptie van Michelet vooral een aangelegenheid werd van professionele letterkundigen en haar politieke dimensie grotendeels verloor.

Een belangrijk uitgangspunt voor dit onderzoek is het inzicht dat de canoniciteit van een auteur een dynamisch gegeven is en niet afdoende verklaard kan worden uit inherente kenmerken van de auteur of zijn werk. Canoniciteit bestaat in de creatieve omgang met en toe-eigening van een werk in diverse contexten, waarvoor naast de 'monumentaliteit' van een werk ook de mogelijkheden die het biedt voor verschillende interpretaties en toe-eigeningen een voorwaarde zijn. Het omvangrijke en gevarieerde oeuvre van Michelet beschikt over een dermate grote flexibiliteit dat het toegeëigend bleek te kunnen worden door politici en ideologen van verschillende republikeinse richtingen, gaande van de gematigde 'opportunisten' en de linksere 'radicalen' tot de rechts-nationalistische Maurice Barrès en de socialist Jean Jaurès. Dit proefschrift inventariseert deze toe-eigeningen en de verschillende interpretaties van en selecties uit het werk van Michelet die daarbij horen. Daarmee worden ook de limieten van de rekbaarheid van Michelets werk zichtbaar: voor royalisten en internationalistisch socialisten bleek de republikeinse nationale historicus niet bruikbaar en zij formuleerden hun kritiek op het politieke regime dan ook vaak als een aanval op de politieke en historiografische uitgangspunten van Michelet.

In de loop van dit onderzoek worden verschillende 'bewaarders' van de herinnering aan Michelet geïdentificeerd; figuren die zich hebben ingezet voor de cultivering en het onderhoud van de collectieve herinnering aan Michelet, die noodzakelijk is voor het behoud ervan. Het gaat dan om mensen die uitga-ven van zijn werk verzorgd hebben, herdenkingen hebben georganiseerd en geijverd hebben voor de plaats van Michelet in het curriculum op scholen. De eerste en voornaamste hiervan was zijn weduwe Athénaïs Michelet, die in de vijfentwintig jaar dat ze hem overleefde, talloze nieuwe uitgaven en vulgarisaties van Michelet verzorgde en zijn oeuvre voortdurend onder de aandacht van politici en beleidsmakers bracht. Hiervoor is zij achteraf vaak verguisd als 'veuve abusive'. Dit onderzoek laat zien dat haar rol daarentegen van cruciale betekenis is geweest voor de publieke canonisering van Michelet.

Voor dit onderzoek zijn drie historische specialismen of perspectieven met elkaar verbonden: de geschiedenis van de geschiedschrijving; de studie van het collectieve of culturele geheugen en van identiteitsvorming; de geschiedenis van het politieke en de politieke cultuur. De eerste twee perspectieven worden aanvankelijk onafhankelijk van elkaar gehanteerd, maar na verloop van

tijd raken de historiografische en de openbare receptie van Michelet dermate vervlochten dat ze in samenhang bestudeerd worden. Het derde perspectief betreft de geschiedenis van de wijzen waarop mensen hun samenleving politiek georganiseerd hebben en symbolisch en ideologisch betekenis geven. Het schraagt het gehele proefschrift en maakt het mogelijk de dubbele canonisering van Michelet in de historische discipline en het publieke domein te verklaren doordat het de twee andere perspectieven met elkaar verbindt. De politieke cultuur in Frankrijk blijkt namelijk onlosmakelijk verbonden met de reflectie op de nationale geschiedenis, zodat politieke conflicten er vaak worden uitgevochten als historiografische conflicten. Geschiedenis speelt er, meer dan elders, een belangrijke rol in de publieke sfeer. Het gevolg daarvan is dat de Franse professionele geschiedbeoefening, ondanks het beleden ideaal van wetenschappelijke neutraliteit en objectiviteit, nadrukkelijk een maatschappelijke taak heeft. Vandaar dat het regime van de Derde Republiek groot belang hechtte aan de canonisering van een nationale historicus, terwijl historici actief aan die publieke canonisering bijdroegen zonder daarin een tegenspraak te zien met hun onpartijdigheidsideaal.

De geschiedenis van de geschiedschrijving of historiografie is een vorm van wetenschapsgeschiedenis waarin het ontstaan van de professionele, academische geschiedbeoefening bestudeerd wordt. De geschiedenis van de geschiedbeoefening wordt hier bestudeerd door het prisma van de receptie van Michelet in deze discipline. In de laatste decennia van de negentiende eeuw, en vooral vanaf de jaren 1870, werd de geschiedbeoefening in Frankrijk een academische discipline, met eigen methoden en tijdschriften en een eigen professionele identiteit. Die disciplinaire identiteit werd versterkt met een ‘disciplinegeschiedenis’, een legitimerende ontstaansgeschiedenis van de discipline waarin Michelet als een ‘voorvader’ werd aangemerkt. Dat is vooral het werk geweest van Gabriel Monod, stichter van het eerste Franse geschiedwetenschappelijke tijdschrift, die Michelet beschouwde als zijn intellectuele leidsman en hem naar voren schoof als de ‘voorvader’ van de discipline als geheel. Na Monod nam zijn leerling Lucien Febvre deze rol over. Hoewel hij zich sterk afzette tegen de generatie voor hem en daarom geldt als de initiator van een nieuw paradigma, nam hij van Monod wel de disciplinegeschiedenis en de bijbehorende vaderfiguur over. Bovendien hebben zowel Monod als Febvre Michelet ook gepromoot als een moreel en politiek voorbeeld in tijden van crisis. Een van de conclusies van dit proefschrift is daarom dat het onderscheid dat traditioneel in de Franse geschiedschrijving gemaakt wordt tussen drie opeenvolgende scholen – de romantische met Michelet, de ‘positivistische’ met Monod en de *Annales*-school van Febvre – gerelativeerd moet worden. Dat is allereerst het geval op het niveau van de constructie van een disciplinaire identiteit maar blijkt bij nader inzien ook te gelden op dat van de epistemologie.

Het tweede deel van dit onderzoek betreft het nationale culturele geheugen van Frankrijk. Om dit te bestuderen is gebruik gemaakt van een aantal concepten die recent ontwikkeld zijn in het interdisciplinaire onderzoeksveld van de studie van het culturele geheugen. Het regime van de Derde Republiek voerde een grootschalige onderwijspolitiek die beoogde de Franse bevolking te vormen tot republikeinse nationale burgers. Voor de formulering van een nationale en republikeinse ideologie die in het onderwijs, bij nationale vieringen en met standbeelden en straatnamen in de openbare ruimte werd uitgedragen greep dit regime gedeeltelijk terug op een repertoire aan nationale symbolen dat sinds de Franse Revolutie een plaats had gekregen in het collectieve geheugen. Daarbij canoniseerde het regime Michelet als de auteur van het nationale en republikeinse geschiedverhaal en de nationale historicus van Frankrijk. Ook hij kreeg daarom zijn straatnamen, standbeelden en herdenkingen.

Ijkkpunten van deze openbare canonisering en postume politieke toe-eigening van Michelet waren een aantal grote herdenkingsbijeenkomsten. De eerste daarvan was zijn begrafenis op het Parijse kerkhof Père-Lachaise in 1876, die bijgewoond werd door diverse republikeinse politici en journalisten en een schare van ongeveer 20.000 belangstellenden. Zes jaar later volgde een volgende grote bijeenkomst ter gelegenheid van de onthulling van zijn grafmonument, waarvoor het geld bijeengebracht was door honderden particuliere donateurs en tientallen Franse gemeenteraden. In 1898 werd, tenslotte, zijn honderdste geboortedag gevierd met een nationale herdenking aan de vooravond van de jaarlijkse nationale feestdag op 14 juli. Deze laatste en uitzonderlijk grootschalige herdenking moet begrepen worden in het licht van de Dreyfusaffaire, die Frankrijk politiek verscheurde. Met de nationale herdenking hoopte het regime stabiliteit uit te stralen, terwijl op deze manier tegelijkertijd Michelet met dit regime van gematigd republicanisme geïdentificeerd werd.

Na deze herdenkingsbijeenkomst gaan diverse nieuwe critici van het regime, zowel van links als van rechts, ook Michelet afwijzen. Die kritieken, en veranderingen in de politieke en historiografische constellatie, maken dat de publieke canoniciteit van Michelet na 1898 geleidelijk afneemt. In plaats van grote herdenkingsbijeenkomsten zijn er nadien enkel nog herdenkingen en jubileumcongressen van specialisten van Michelets werk. Ondertussen wordt Michelet in de twintigste eeuw door historici van de *Annales* en later de 'nouvelle histoire' nog steeds als een voorganger beschouwd, alhoewel de verwijzingen naar zijn werk steeds beperkter worden. De recente heruitgave van 2008 toont aan dat Michelet desondanks een canonieke auteur blijft die opnieuw actueel gemaakt kan worden als de context daarom vraagt. Door de processen bloot te leggen die tot deze canonieke status van Michelet hebben geleid, draagt dit onderzoek bij aan het begrip van de omgang met het nationale verleden in de Franse politieke cultuur van vandaag.